

ELŻBIETA BARBARA ZYBERT

Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych
Uniwersytet Warszawski
e-mail: e.zybert@uw.edu.pl

WSPÓŁCZESNE BIBLIOTEKI WIĘZIENNE I DZIAŁALNOŚĆ KULTURALNO-OŚWIATOWA W POLSKICH ZAKŁADACH SŁUŻBY WIĘZIENNEJ¹

Prof. dr hab. Elżbieta Barbara Zybert jest kierownikiem Zakładu Bibliotekoznawstwa Instytutu Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół trzech grup problemowych: 1) działalności informacyjnej w zakresie edukacji, 2) bibliotek oraz form pracy (m.in. biblioterapia) dla specjalnych grup użytkowników, np. mniejszości etnicznych i kulturowych czy niedostosowanych społecznie, 3) organizacji i zarządzania bibliotekami. Zainteresowania naukowe znajdują odzwierciedlenie w 5 książkach i ponad 80 artykułach zamieszczonych w polskich i zagranicznych czasopismach. Jest również redaktorem naukowym wielu publikacji dotyczących współczesnego bibliotekarstwa. Najważniejsze z nich to: *Biblioteki więzienne. Zarys problematyki*, 1991; *Kultura organizacyjna w bibliotekach*, 2004; *Jakość w działalności bibliotek*, 2007.

SŁOWA KLUCZOWE: Biblioteki więzienne. Działalność kulturalno-oświatowa. Służba Więzienna. Polskie zakłady karne.

ABSTRAKT: **Cel** – W artykule przedstawiono działalność resocjalizacyjną wykorzystującą pracę kulturalno-oświatową, bibliotekę i różne formy przekazu treści, prowadzoną w polskich zakładach penitencjarnych. Głównym celem opracowania było przedstawienie aktualnej sytuacji w bibliotekarstwie więziennym i porównanie jej ze stanem z 1981 r. **Metody badań** – Dla potrzeb badania zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, przeprowadzonego w 2010 r. we wszystkich, tj. 156 polskich zakładach penitencjarnych: 86 zakładach karnych i 70 aresztach śledczych. **Wyniki i wnioski** – Najważniejsze wnioski wynikające z badania wskazują na znaczącą rolę książki i innych materiałów bibliotecznych w działalności resocjalizacyjnej. Nie oznacza to jednak poświęcania szczególnej troski bi-

¹ Tekst ten stanowi rozszerzoną wersję artykułu „Prison Libraries In Poland: Partners In Rehabilitation, Culture, and Education”, zamieszczonego w *Library Trends* vol. 59: 2011 (winter), no. 3, pp. 409-426.

bliotekom więziennym i doskonalenia ich działalności. Pozytywną zmianą jest wzrost liczby profesjonalnie przygotowanych pracowników Służby Więziennej, którzy nie tylko rozumieją znaczenie książki i działalności kulturalno-oświatowej, ale i w codziennej pracy organizują przedsięwzięcia popularyzujące czytelnictwo (np. wystawy książek, spotkania z autorami, konkursy wiedzy, literackie, czytanie książek przez radiowęzeł), umożliwiając osadzonym udział w kulturze i rozwijanie aktywności twórczych.

Wydarzenia lat 80. XX stulecia w Polsce: działalność Solidarności, a następnie podpisanie porozumień tzw. Okrągłego Stołu w 1989 r. stały się początkiem ważnych przemian społeczno-politycznych. Transformacje te objęły także obszary związane z resocjalizacją i wykonywaniem kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania.

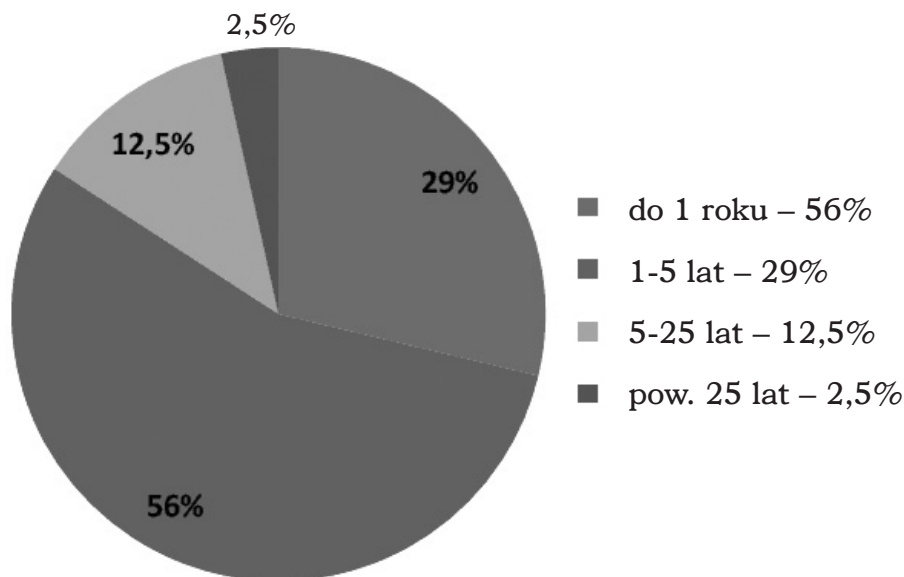
Przeobrażenia, które dokonały się w polskich instytucjach służby więziennej, widoczne są w kilku obszarach: podstaw formalno-prawnych ich działalności, organizacji i struktury służby więziennej, sposobu odbywania kary pozbawienia wolności oraz form pracy resocjalizacyjnej. Przez wiele lat, począwszy od zakończenia II wojny światowej, model wykonywania kary pozbawienia wolności w Polsce miał charakter represyjny, co wpływało na formy prac z osadzonymi oraz na rolę biblioteki i pojmowanie praw więźniów do korzystania z biblioteki i jej zbiorów. Mimo wcześniejszych prób odchodzenia od tego modelu, wyrażających się organizowaniem zakładów karnych typu otwartego i półotwartego, wdrażaniem kształcenia więźniów, leczenia antyalkoholowego czy poszukiwania sposobów współpracy ze społeczeństwem do 1989 r. więziennictwo polskie nie uniknęło roli politycznej wynikającej z totalitarnego charakteru państwa polskiego (Machel, 2003, s. 163).

Dopiero po 1989 r., tj. po zmianie systemu politycznego w Polsce, przystąpiono do reformy więziennictwa, zmierzającej do przyjęcia modelu resocjalizacyjnego, którego celem jest społeczna readaptacja skazanych. Podstawą dla tych działań są nowe przepisy dotyczące Kodeksu Karno Wykonawczego (Ustawa, 1997a; 2009), Służby Więziennej (Ustawa, 2010) oraz regulaminów organizacyjno-porządkowych wykonywania kary pozbawienia wolności (Rozporządzenie, 2003b) i tymczasowego aresztowania (Rozporządzenie, 2003c). Stwarzają one pozytywny grunt do osiągnięcia celów resocjalizacyjnych całej populacji osadzonych i większego niż w latach poprzednich wykorzystania nauki i terapii, także poprzez książkę, do readaptacji społecznej skazanych. Po przystąpieniu Polski do UE w 2004 r. rozpoczęto również prace nad przystosowaniem prawa o Służbie Więziennej do wymogów UE.

W zakresie wykonywania kary pozbawienia wolności podjęte zostały działania sprzyjające indywidualnemu postępowaniu ze skazanym. Wprowadzono zróżnicowane systemy wykonywania kary, uwzględniające indywidualny program oddziaływania: system programowego oddziaływania, system terapeutyczny oraz system zwykły (Rozporządzenie, 2003b, §53). W systemie programowego oddziaływania karę odbywają młodociani oraz dorośli, którzy wyrażą zgodę na współudział w jego opracowaniu i wykonaniu. W systemie terapeutycznym „odbywają karę skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, a także inne osoby uzależnione od alkoholu, środków odurzających, psychotropowych a także skazani niepełnosprawni fizycznie wymagający oddziaływania specjalistycznego” (Ustawa, 1997a, art. 96). Natomiast w systemie zwykłym uczestniczą wszyscy ci, którzy nie przestrzegali wymagań ustalonych w indywidualnym

programie oddziaływania, bądź nie wyrazili zgody na współudział w jego opracowaniu i realizacji (Rozporządzenie, 2003c, §57). W programach ustala się m.in. wykorzystywanie czasu wolnego oraz inne przedsięwzięcia niezbędne do przygotowania skazanych do powrotu do społeczeństwa (Ustawa, 1997a, art. 95).

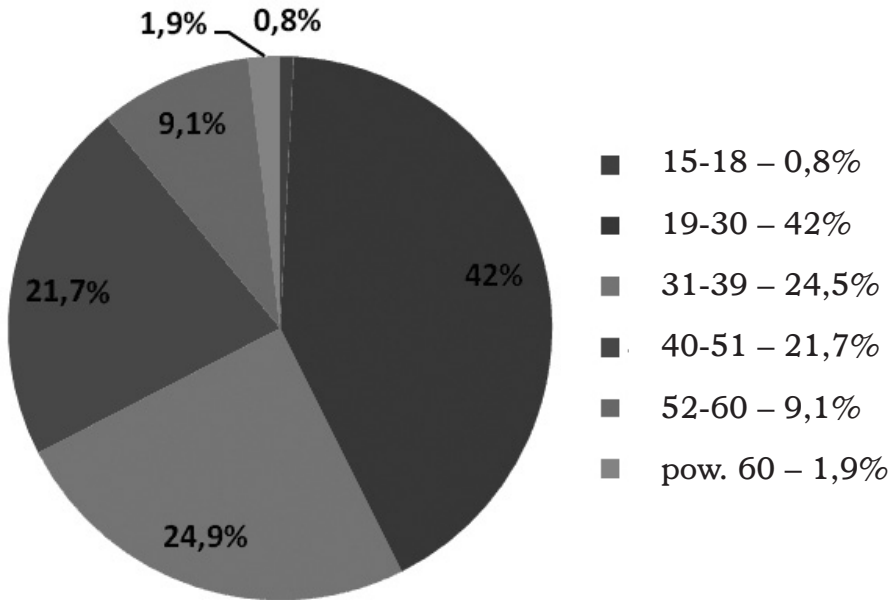
W organizacji więziennictwa polskiego, które podlega Ministerstwu Sprawiedliwości, stosuje się podział na jednostki administracyjne, na których terenie działają zakłady karne i areszty śledcze. W chwili obecnej jest to 16 Inspektoratów Okręgowych Służby Więziennej. Wg stanu na koniec grudnia 2008 r. ogółem w Polsce na terenie tych 16 Inspektoratów działało 156 zakładów penitencjarnych, w tym 86 zakładów karnych (ZK) różnego typu i 70 aresztów śledczych (AŚ), które miały swoje oddziały zewnętrzne działające w tej samej bądź innej miejscowości. Wielkość zakładów karnych wahała się od 90 do 1500 skazanych. Wśród nich najwięcej było zakładów o pojemności 301-600. Natomiast areszty śledcze miały pojemność od 50 do 1600 osadzonych z dominacją placówek o pojemności do 300 osób. W tym okresie przebywało we wszystkich zakładach karnych 82 785 osadzonych, wśród nich około 3% stanowiły kobiety. Najwięcej skazanych odbywało wyroki od 1 roku do 5 lat. Ta grupa stanowiła około 56% ogółu skazanych. Kolejna grupa obejmująca 29% skazanych to osoby odbywające kary pozbawienia wolności do 1 roku. Osoby z długoterminowymi wyrokami (powyżej 25 lat i dożywotnimi) to około 2,5% ogółu skazanych (SW, b.d.) (wykr. 1).

Wykres 1. Długość odbywanych wyroków w 2008 r.

Biorąc pod uwagę wiek osób osadzonych najwięcej, bo 42% ogółu, stanowiły osoby w wieku 19-30 lat, w drugiej kolejności w wieku 31-39 lat (24,5%) i 40-51 lat (21,7%), 52-60 – 9,1%, a w wieku powyżej 60 lat – 1,9%. Osoby w wieku 15-18 lat to grupa 0,8%. Osoby osadzone to

przede wszystkim osoby legitymujące się polskim obywatelstwem. Obco-krajowcy stanowili zaledwie 0,67% ogółu osadzonych (SW, b.d.) (wykr. 2).

Wykres 2. Wiek osadzonych w 2008 r.

Dla porównania, w 1981 r. istniało 8 okręgów administracyjnych, na terenie których funkcjonowało 146 zakładów penitencjarnych (łącznie zakładów karnych i aresztów śledczych). Liczba osób przebywających wówczas w zakładach karnych to 128 953 osoby (Zybert, 1991, s. 67). Niestety, nie jest możliwe podanie danych dotyczących cech demograficznych osób osadzonych przebywających w zakładach karnych w tym czasie.

Jednym z podstawowych zadań pracowników Służby Więziennej jest „prowadzenie w każdym zakładzie karnym i areszcie śledczym działalności resocjalizacyjnej wobec osób skazanych na kary pozbawienia wolności, przede wszystkim przez organizowanie im pracy sprzyjającej zdobywaniu kwalifikacji zawodowych, nauczania oraz zajęć kulturalno-oświatowych” (BIP SW, b.d.).

Nadzór organizacyjny i merytoryczny nad tą działalnością, stosowaniem środków i metod oddziaływania penitencjarnego sprawują odpowiednie Okręgowe Inspektoraty Służby Więziennej, a na szczeblu centralnym Biuro Penitencjarne działające w strukturze Centralnego Zarządu Służby Więziennej.

BIBLIOTEKI WIĘZIENNE

W myśl obowiązujących aktów prawnych w zakładach penitencjarnych (karnych, aresztach, zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich) organizuje się i prowadzi biblioteki dla skazanych i tymczasowo aresztowanych oraz nieletnich.

Podstawy prawne dla ich działalności zapewniają rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości i zarządzenia Dyrektora Generalnego Służby Więziennej: Rozporządzenie z dnia 20 grudnia 1999 r. w sprawie zasad organizacji obsługi bibliotecznej w zakładach karnych, poprawczych i schroniskach dla nieletnich oraz zasad współdziałania bibliotek publicznych w wykonywaniu tej obsługi (Rozporządzenie, 1999), które jest przepisem wykonawczym do Ustawy o bibliotekach z 22 czerwca 1997 r. (Ustawa, 1997b); Rozporządzenie z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Rozporządzenie, 2003a) oraz Zarządzenie nr 2/04 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z dnia 24 lutego 2004 r. (z późn. zm.) w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych (Zarządzenie, 2004).

Organizatorami bibliotek więziennych są dyrektorzy poszczególnych zakładów karnych. Zapewniają oni warunki dla działalności i rozwoju biblioteki (ewentualnie punktów bibliotecznych), odpowiadające przypisanym im zadaniom. W ich gestii jest również zapewnienie warunków lokalowych, zagwarantowanie środków niezbędnych do wyposażenia bibliotek i prowadzenia działalności bibliotecznej, zwłaszcza na zakup materiałów bibliotecznych. Są oni także zobowiązani do zapewnienia doskonalenia zawodowego pracowników związanych z działalnością biblioteczną (Rozporządzenie, 1999).

Każda biblioteka więzienna jest częścią składową jednostki penitencjarnej i jako taka współuczestniczy w resocjalizacji osadzonych. Zarówno organizacja biblioteki więziennej, jak i wszystkie etapy pracy bibliotekarskiej, począwszy od gromadzenia aż do udostępniania, ukierunkowane są na potrzeby i możliwości ludzi, którzy weszli w konflikt z prawem i zostali odizolowani. Biblioteki więzienne uwzględniają ich potrzeby, ale także możliwości i ograniczenia (również lokalowe) zakładów, w których istnieją. Oprócz biblioteki centralnej prowadzi się także w miarę potrzeby punkty biblioteczne zlokalizowane w oddziałach mieszkalnych, szpitalach, ośrodkach diagnostycznych, szkołach, oddziałach zewnętrznych i terapeutycznych. Księgozbiór w punktach bibliotecznych ma charakter wymienny i zazwyczaj jego wymiana w ramach zasobów biblioteki centralnej dokonywana jest raz na kwartał. Doboru książek pod kątem potrzeb osadzonych danego oddziału, w którym znajduje się punkt biblioteczny, dokonuje wychowawca wraz z bibliotekarzem lub innym funkcjonariuszem odpowiedzialnym za działalność biblioteki. W bibliotece więziennej gromadzony jest także księgozbiór fachowy przeznaczony wyłącznie do użytku funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej. Zarządzenia przewidują możliwość współpracy między bibliotekami więziennymi a bibliotekami publicznymi działającymi poza zakładem. Współpraca ta dotyczy głównie wymiany księgozbioru i doświadczeń w zakresie organizacji pracy biblioteki.

Celem istnienia biblioteki więziennej jest jej udział w działalności resocjalizacyjno-wychowawczej zakładu karnego. Jest to ściśle powiązane z metodami, formami i środkami wychowawczymi stosowanymi przez wszystkie osoby biorące udział w tym procesie. Działania resocjalizacyjne są urzeczywistniane poprzez:

– rozwijanie czytelnictwa jako działalności wypełniającej czas wolny, jako środka terapeutycznego uwalniającego od napięć, jako pomocy w mi-

nimalizowaniu niepożądanych postaw, zaspokajanie zainteresowań emocjonalnych i intelektualnych, rozszerzanie wiedzy podstawowej i ponadpodstawowej,

- rozwijanie pozytywnych cech osobowości,
- kształtowanie poczucia estetycznego, wychowanie poprzez piękno, sztukę i porządek,
- kształtowanie zainteresowań poznawczych,
- przygotowanie jednostek do życia po opuszczeniu zakładu,
- zaspokajanie potrzeb zawodowych funkcjonariuszy (Zybert, 1991, s. 91).

Zasady korzystania z biblioteki, a także prawa i obowiązki czytelników, określają regulaminy biblioteczne przygotowywane w każdym zakładzie i zatwierdzone przez dyrektorów jednostek.

Zaprezentowane poniżej dane i fakty dotyczące polskiego bibliotekarstwa więziennego w 2008 r., ustalono na podstawie sondażu diagnostycznego, przeprowadzonego na początku stycznia 2010 r. Badaniem objęto wszystkie, tj. 156, zakłady penitencjarne, w tym 86 zakładów karnych i 70 aresztów śledczych. Jego celem było nakreślenie aktualnej sytuacji w bibliotekach więziennych oraz identyfikacja zmian, jakie w nich nastąpiły od czasu badania przeprowadzonego przez autorkę w 1981 r. Uwzględnione problemy dotyczyły zarówno organizacji pracy, jak również opinii i poglądów w odniesieniu do roli książki i biblioteki w środowisku osób pozbawionych wolności.

W efekcie badań zgromadzono materiał porównawczy dotyczący stanu w 1981 i 2008 r. Techniką zastosowaną w obu badaniach (w 1981 i 2010 r.) była ankieta. Zawarto w niej te same pytania, z tym, że w drugim badaniu z 2010 r. dodano pytania dotyczące wykorzystania w bibliotekach sprzętu komputerowego, dostępności do Internetu oraz prowadzonych form pracy popularyzujących książkę i czytelnictwo. Ankiety rozesłane były do zakładów penitencjarnych za pośrednictwem Centralnego Zarządu Służby Więziennej. Tym samym uzyskano ich stuprocentowy zwrot. Uzupełnieniem części badawczej były informacje pochodzące ze źródeł drukowanych i elektronicznych zamieszczanych m.in. na stronach domowych Służby Więziennej.

KSIĘGOZBIORY BIBLIOTEK WIĘZIENNYCH

Księgozbiory bibliotek w zakładach karnych oraz ich dobór ilościowy i jakościowy w sposób istotny świadczą o znaczeniu, jakie władze zakładu przypisują roli książki i czytelnictwa w procesie resocjalizacji i reedukacji. Indywidualny dobór materiałów do zbioru spoczywa jednak w rękach osób bezpośrednio zajmujących się prowadzeniem biblioteki.

Przepisy obowiązujące obecnie w bibliotekach polskich zakładów penitencjarnych regulują, że w każdej z nich gromadzi się księgozbiory:

- przeznaczone wyłącznie dla skazanych,
- udostępniane wyłącznie skazanym przebywającym w szpitalu lub w oddziałach zewnętrznych. Mają one charakter niewymienny, są odpowiednio przygotowane do korzystania i dezynfekowane,
- podręczne, gromadzone w czytelnicy, o ile taka została wydzielona,
- fachowe, przeznaczone wyłącznie do użytku funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.

Polityka gromadzenia literatury dla osób przebywających w zakładach karnych i zalecanie im właściwych książek jest zadaniem bardzo trudnym i odpowiedzialnym. Najbardziej pożądanymi książkami są te, które nie tylko pomagają skazanym w przetrwaniu okresu odbywania kary pozbawienia wolności, ale pozwalają na odblokowanie negatywnych emocji, które często zdeterminowały ich przestępcze zyciorysy. Gromadzone są publikacje umożliwiające realizację programów terapeutycznych, edukacyjnych czy prowadzenie działalności kulturalno-oświatowej.

Oprócz zbiorów tradycyjnych zaleca się gromadzenie zbiorów audiowizualnych i multimedialnych dopuszczonych do publicznego odtwarzania oraz podręczników i lektur szkolnych w zakładach, w których działają szkoły. Przewiduje się, że w księgozbiorze biblioteki będą także publikacje obcojęzyczne. Zazwyczaj są to jednak podręczniki do nauki języków obcych, wykorzystywane głównie dla potrzeb szkolnictwa więziennego. Stosunkowo rzadko w sposób intencjonalny gromadzi się książki w językach obcych przeznaczone dla cudzoziemców odbywających karę pozbawienia wolności w polskich zakładach karnych, zwłaszcza, że, jak zaznaczono wcześniej, stanowią oni niewielki odsetek populacji odbywającej karę pozbawienia wolności. W konkretnych jednostkowych przypadkach pomoc w dostępie do książek w językach obcych zapewniają organizacje i stowarzyszenia etniczne i narodowościowe lub placówki dyplomatyczne.

Zadanie doboru książek do biblioteki więziennej przypisane jest przede wszystkim osobom odpowiedzialnym za bibliotekę (tj. wychowawcom działu penitencjarnego do spraw biblioteki), choć udział w kształtowaniu księgozbioru mają także inni funkcjonariusze. Swoje dezyderaty dotyczące książek mogą i przedstawiają także osadzeni. Szczególnie aktywni są więźniowie czytani i działający w więziennych klubach literackich. Trudna sytuacja finansowa w zakładach karnych często jednak oznacza gromadzenie książek najbardziej niezbędnych spośród potrzebnych. W związku z tym rzadko możliwe jest uwzględnianie i realizowanie wielu zgłaszanych dezyderatów.

Aczkolwiek w polityce gromadzenia zbiorów nie wprowadzono ograniczeń, to występują one w odniesieniu do zbiorów udostępnianych osadzonym.

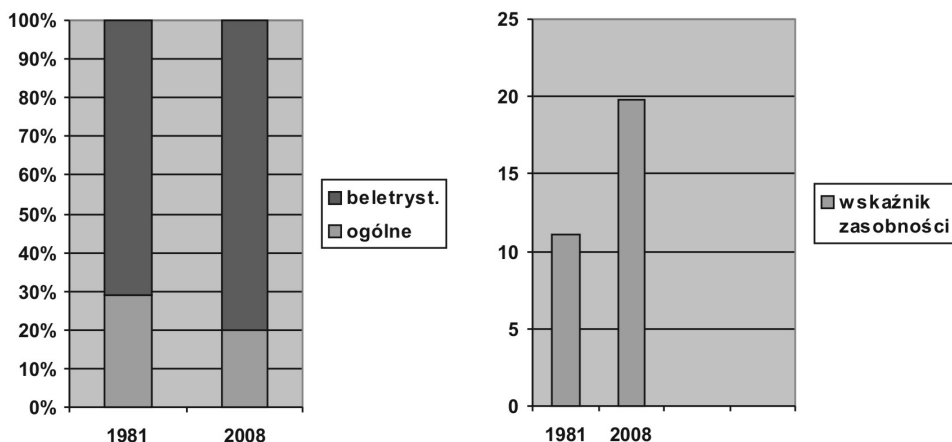
Wpływy do księgozbiorów bibliotecznych pochodzą z zakupów lub są darami otrzymywanymi od osób prywatnych, od funkcjonariuszy Służby Więziennej, bibliotek i wspierających je fundacji oraz różnego rodzaju organizacji pozarządowych.

Na podstawie aktualnych badań można stwierdzić, że w 2008 r. zbiory zgromadzone w bibliotekach polskich zakładów karnych wynosiły 1 635 466 wol. Dla porównania, w 1981 r. liczba ta wynosiła 1433 tys. wol. (Zybert, 1991, s. 67). Zgodnie z uzyskanymi danymi (wykr. 3), w strukturze księgozbioru bibliotek więziennych, literatura piękna stanowiła w 2008 r. około 81% wielkości księgozbioru. Z badań przeprowadzonych w 1981 r. wynika, że odsetek literatury pięknej kształtował się w wysokości około 70% (Zybert, 1991, s. 62).

W badaniu w 1981 r. nie było możliwe określenie wskaźników zasobności bibliotek w poszczególnych zakładach penitencjarnych. Natomiast średni wskaźnik zasobności biblioteki więziennej w Polsce wynosił wówczas 11,1 wol. w przeliczeniu na jednego osadzonego (wykr. 3). W tej liczbie jednak znajdowały się również podręczniki i lektury szkolne gromadzone w wielu egzemplarzach, co oznaczało, że rzeczywisty wskaźnik był znacznie niższy

(Zybert, 1991, s. 67-68). Obowiązujące aktualnie Zarządzenie nr 2 (Zarządzenie, 2004) nie określa wielkości księgozbiorów ani wskaźników zasobności biblioteki. Analiza zgromadzonego materiału badawczego wykazuje, że w 2008 r. wskaźnik zasobności bibliotek więziennych (liczba woluminów przypadających na 1 osadzonego) zawierał się w przedziale od 6,1 do 114,4 wol. Średni wskaźnik zasobności bibliotek w zakładach karnych i aresztach śledczych w tym czasie wynosił 19,76 wol. W sytuacji niemożności zaspokojenia potrzeb czytelniczych we własnych bibliotekach więziennych przewiduje się zwiększanie dostępności do literatury poprzez wypożyczenia międzybiblioteczne, co umożliwiają cytowane uprzednio rozporządzenia.

Podkreślić należy, że w ostatnich latach ze zbiorów bibliotek więziennych, podobnie jak i innych polskich bibliotek, zaczęto wycofywać publikacje zdezaktualizowane, nieczytane książki o treści politycznej (np. dzieła Lenina), gromadzone w bibliotekach więziennych ze względów propagandowych, co także zdecydowanie wpłynęło na wielkość wskaźnika zasobności bibliotek więziennych.

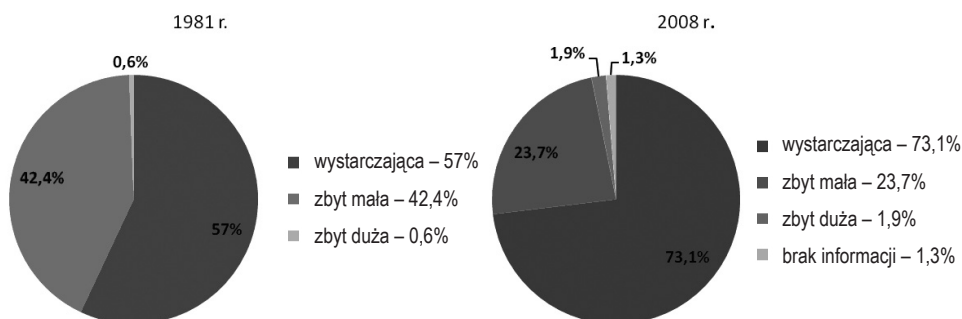
Wykres 3. Zbiory w bibliotekach więziennych: zbiory z zakresu literatury beletrystycznej i średni krajowy wskaźnik zasobności w latach 1981 i 2008

W przywoływanym Zarządzeniu nr 2 (Zarządzenie, 2004) w odniesieniu do punktów bibliotecznych stwierdza się, że wielkość ich zbiorów zależna jest od liczby czytelników, którzy będą z nich korzystać, niemniej jednak wskaźnik ten nie powinien być mniejszy niż 10 wol. na jednego osadzonego. Wymiana księgozbioru w punkcie bibliotecznym powinna być dokonywana nie rzadziej niż raz na kwartał. Trudno jednak na podstawie uzyskanego materiału badawczego stwierdzić, czy zalecenia te są w pełni przestrzegane.

Osoby przebywające w zakładach karnych mają również możliwość korzystania z prasy codziennej i czasopism dostarczanych im przez administrację więzienia. Środki na ich zakup zapewnia dyrektor w ramach zatwierdzonego planu finansowego zakładu. Osadzeni mogą także prenumerować prasę lub otrzymywać ją od rodziny. W jednostkach, w których cele są przez cały czas zamknięte, prasa codzienna przekazywana jest tam bezpośrednio. Natomiast w zakładach typu półotwartego lub otwartego czasopisma dostępne są w świetlicy. Ze środków budżetowych w 1981 r. prenumerowano średnio 4 tytuły prasy codziennej i 5 tytułów czasopism

(Zybert, 1991, s. 68-69). W 2008 r. znacznie zmniejszyła się liczba tytułów prasowych prenumerowanych ze środków budżetowych zakładów. Jest wiele zakładów, które wcale nie prenumerują prasy, w innych są to zazwyczaj 2-3 tytuły prasy codziennej. W nielicznych zakładach gromadzone są czasopiśma. Jednakże wzrosła liczba tytułów i egzemplarzy czasopiśm nabywanych indywidualnie przez osadzonych.

Ciekawe są opinie bibliotekarzy odnośnie wielkości księgozbiorów zgromadzonych w bibliotekach więziennych. W 1981 r. 57% ankietowanych uważało, że wielkość zbiorów w ich bibliotekach była wystarczająca, 42,4%, że zbyt mała, a 0,6% uważało, że zbyt duża. W tym ostatnim przypadku wynikało to z faktu zmniejszenia się liczby osadzonych w zakładach (Zybert, 1991, s. 68). Na to samo pytanie w 2008 r. uzyskano odpowiedzi, wg których 73,1% badanych uważa, że wielkość zbiorów jest wystarczająca, 23,7%, że zbyt mała, a 1,9%, że zbyt duża (wykr. 4).

Wykres 4. Oceny wielkości zbiorów bibliotek więziennych wg osób prowadzących te biblioteki w 1981 i 2008 r.

UDOSTĘPNIANIE ZBIORÓW

Istotnym elementem pracy biblioteki w zakładzie karnym jest organizacja udostępniania zbiorów. Czas pracy przeznaczony na udostępnianie i realizacja programów korekcyjno-terapeutyczno-wychowawczych powinien być dostosowany do warunków panujących w danym zakładzie oraz do jego organizacji wewnętrznej, tak by sprzyjał popularyzacji czytelnictwa i form pracy prowadzonych przez bibliotekę.

Zaliczenie osadzonego do odpowiedniej grupy klasyfikacyjnej i przypisanie go do rodzaju rygoru, w jakim ma odbywać karę, określa jej sposób wykonania, ustanawia zespół warunków odnoszących się do sfery obowiązków i jego uprawnień w zakresie bytowym, kontaktu ze światem zewnętrznym, nasilenie surowości dyscypliny zakładowej. Czynniki te mają wpływ na korzystanie z zajęć kulturalno-oświatowych organizowanych na terenie danego zakładu czy czytelnictwo prasy i książek. Istotne jest także podkreślenie, że osoby przebywające w zakładzie często nie mają wyrobionego nawyku czytania, a potrzeba czytania książek jest u nich znikoma. Nierzadko regularne kontakty z książkami mają miejsce dopiero podczas pobytu w zakładzie. Wśród innych czynników determinujących korzystanie ze zbiorów biblioteki więziennej i wpływających na zasięg czytelnictwa wymienia się atrakcyjność tego księgozbioru, dostępność informacji o książkach znajdujących się w bibliotece, właściwą popularyzację

czy też wreszcie umiejętności w zakresie indywidualnego poradnictwa dla początkujących czy też niezorientowanych czytelników. W 1981 r. czytelnicy bibliotek więziennych stanowili 48% ogółu osadzonych (Zybert, 1991, s. 69). W 2008 r. odsetek ten wynosił 58,6%.

Polityka zakładów karnych w odniesieniu do udostępniania zbiorów w bibliotekach więziennych uległa także przeobrażeniom w ciągu ostatnich lat. Przed 30 laty, zgodnie z treścią obowiązującej Instrukcji dotyczącej pracy biblioteki więziennej, osadzonym nie udostępniano książek o charakterze sensacyjno-kryminalnym, negatywnie prezentujących aparat ścigania czy wykonywanie kary oraz zawierających wątki erotyczne lub opisy zachowań agresywnych i brutalnych. Zakaz udostępniania obejmował także publikacje (książki, czasopisma), których treść mogłaby wywierać szkodliwy wpływ na stan dyscypliny i bezpieczeństwo w zakładzie (Zybert, 1991, s. 70). Nie udostępniano, ale i nie gromadzono, w bibliotekach zakładów karnych książek o charakterze politycznym, przedstawiających w złym świetle ustrój socjalistyczny czy wrogów tego ustroju.

W chwili obecnej więźniowie mogą wypożyczać wszystko, co znajduje się w bibliotece więziennej (w księgozbiorniku dla osadzonych), lub korzystać z wypożyczeń międzybibliotecznych. Jednakże w odniesieniu do wszelkich działań prowadzonych w zakładzie karnym, nie tylko bibliotecznych czy kulturalno-oświatowych, podkreśla się, aby osadzonym nie udostępniać treści pornograficznych, w sposób nieuzasadniony eksponujących przemoc, sprzecznych z zasadami współżycia społecznego albo zagrażających prawidłowemu rozwojowi młodocianych więźniów (Zarządzenie, 2004, § 5.1). Osobami dokonującymi selekcji takich materiałów są wychowawcy opiekujący się biblioteką. Zazwyczaj problem ten rozwiązywany jest na etapie gromadzenia zbiorów i materiały o treściach sygnalizowanych w Zarządzeniu nie są włączane do księgozbiorniku. W przypadku, gdy w bibliotece więziennej gromadzone są publikacje przeznaczone do użytku pracowników zakładu, a np. niewskazane dla osadzonych, otrzymują one specjalne oznaczenia.

Udostępnianie zbiorów odbywa się bezpośrednio w bibliotece zakładu (punkcie bibliotecznym) lub (w uzasadnionych przypadkach spowodowanych uwarunkowaniami danego zakładu czy brakiem punktów bibliotecznych) dostęp do zbiorów ma charakter pośredni. Przy bezpośrednim dostępie do zbiorów więźniowie dokonują wyboru interesujących ich książek, korzystając ze znajdujących się tam katalogów. Natomiast w systemie pośredniej wymiany książek osadzony wybiera tytuły interesujących go książek z katalogu zeszytowego dostarczanego do celi.

W 1981 r. udostępnianie systemem pośrednim miało miejsce w 39,7% zakładów karnych, zaś systemem bezpośrednim w 60,3%; w 13% zakładów zadeklarowano stosowanie jednocześnie udostępniania bezpośrednio i pośredniego dla wspomnianych wyżej grup osadzonych (Zybert, 1991, s. 70). W 2008 r. udostępnianie systemem bezpośrednim miało miejsce w 42,3% zakładów, systemem pośrednim w 34,6%. W 26,9% zakładów miało miejsce udostępnianie bezpośrednio i pośrednie, natomiast w 23,1% zakładów nie wskazano sposobu udostępniania zbiorów.

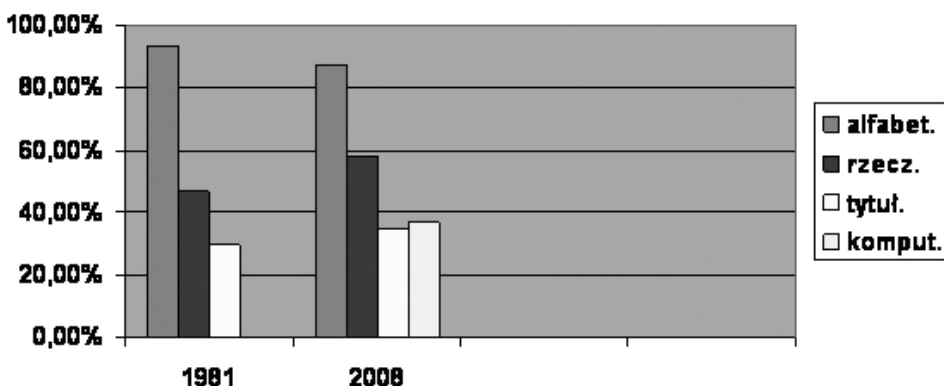
Zazwyczaj liczba książek jednorazowo udostępnianych osadzonym wynosi od 1 do 6 woluminów, choć zdarzają się sytuacje wypożyczenia nieograniczonej przepisanymi liczbą książek. Najczęściej książki wypożyczane są na okres od dwóch tygodni do jednego miesiąca. Podobnie wyglądało to podczas poprzedniego badania (Zybert, 1991, s. 70).

KATALOGI, LOKAL BIBLIOTECZNY I CZAS PRACY BIBLIOTEK WIĘZIENNYCH

O stopniu wykorzystania zbiorów decyduje informacja o nich. Dlatego ważne jest, aby zbiory bibliotek więziennych były opracowane technicznie, skatalogowane wg zasad przyjętych w bibliotekarstwie i sklasyfikowane zgodnie z przyjętym układem. Jest to obszar działalności biblioteki więziennej, który z różnych powodów, m.in. braku znajomości zasad opracowania lub ograniczonego czasu pracy biblioteki, powoduje problemy wpływające na prawidłową informację o zbiorach i łatwość wyszukiwania interesujących publikacji. Obecnie zmniejszeniu tych problemów sprzyja współpraca pomiędzy bibliotekami zakładów karnych a bibliotekami działającymi poza ich murami.

W przepisach obowiązujących w 1981 r., gdy przeprowadzano poprzednie badania, zalecano prowadzenie w każdej bibliotece katalogów alfabetycznych i w miarę możliwości uproszczonych katalogów rzeczowych. Z badań wynika, że w 1981 r. w wielu bibliotekach więziennych znajdował się więcej niż jeden katalog. Oprócz katalogu alfabetycznego był to katalog rzeczowy lub tytułowy. Zwłaszcza ten ostatni cieszył się popularnością wśród osadzonych. W 93,2% bibliotek więziennych znajdowały się katalogi alfabetyczne, w 29,5% katalogi tytułowe, a w 46,6% katalogi rzeczowe (Zybert, 1991, s. 71) (wykr. 5).

Według aktualnych przepisów, biblioteki więzienne zobowiązane są do prowadzenia kartkowych katalogów alfabetycznych i rzeczowych, natomiast w punktach bibliotecznych przewiduje się prowadzenie alfabetycznych katalogów zeszytowych. Obecnie w 87,2% bibliotek zakładów karnych są katalogi alfabetyczne, w 58,3% rzeczowe i w 34,6% katalogi tytułowe. Coraz powszechniejsze są także katalogi komputerowe. W 36,5% bibliotek takie katalogi są już opracowane lub trwają prace w tym zakresie.

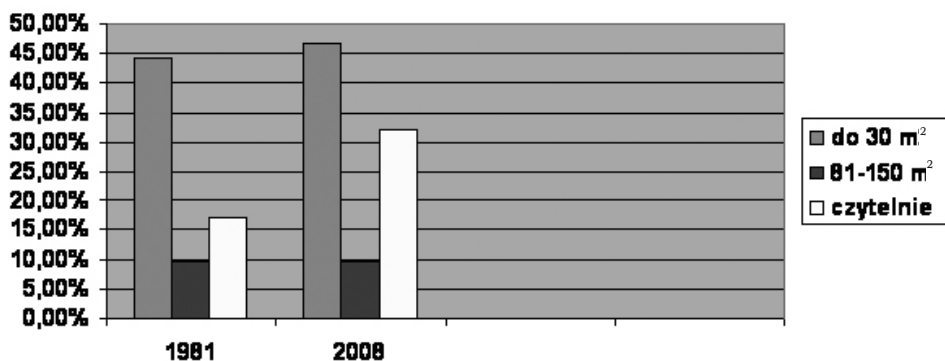
Wykres 5. Rodzaje katalogów bibliotecznych w bibliotekach zakładów karnych: w 1981 i 2008 r.

Ważnymi elementami wpływającymi na sprawność funkcjonowania biblioteki i jej udział w procesie resocjalizacyjnym jest lokal biblioteczny i jego wyposażenie. Ze względu na przeludnienie w polskich zakładach karnych

warunki pracy bibliotek więziennych były i nadal są złe. Odbiegają również *in minus* od zaleceń zawartych w *IFLA Guidelines for Library Services to Prisoners* (Lehmann & Locke, 2005, pp. 7-9).

Badania z 1981 r. wykazały, że 44,3% ogółu bibliotek więziennych dysponowało pomieszczeniami o powierzchni do 30 m²; 9,6% – od 81 do 150 m². Spośród 146 bibliotek zakładów karnych działających w tym okresie zaledwie 17,1% mogło pochwalić się wydzieleniem pomieszczeń przeznaczonych na czytelnie. W pozostałych 82,9% bibliotek warunki lokalowe nie pozwalały na to (Zybert, 1991, s. 81).

W 2008 r. sytuacja nie uległa poprawie. Spośród wszystkich bibliotek więziennych 46,8% miało lokale o powierzchni do 30 m², a 9,6% – od 81 do 150 m². Natomiast w stosunku do 1981 r. w większej liczbie zakładów (32,1% ogółu wszystkich zakładów) zaczęto wyodrębniać pomieszczenia na czytelnie, którymi często bywają zakładowe świetlice. Ich powierzchnia wynosi od 2 do 45 m².

Wykres 6. Odsetek zakładów o powierzchni do 30 m², 81-150 m² i posiadających czytelnie w latach 1981 i 2008 r.

Tygodniowy wymiar czasu przeznaczany na działalność biblioteki jest bardzo zróżnicowany i kształtuje się odmiennie w poszczególnych zakładach. Zależy od warunków panujących w danym zakładzie i rodzaju rygoru. W 1981 r. biblioteka była dostępna dla osadzonych od dwóch do czterdziestu godzin tygodniowo (Zybert, 1991, s. 70). Podobnie przedstawiała się sytuacja w 2008 r.

Ograniczenia czasowe w pracy biblioteki niewątpliwie wpływają na sprawność jej funkcjonowania oraz na działalność popularyzującą czytelnictwo. Trzeba jednak podkreślić, że obecnie taka promocja odbywa się także w ramach zajęć kulturalno-oświatowych, prowadzonych często przez pracowników penitencjarnych niezwiązanych bezpośrednio z pracą biblioteki więziennej oraz poprzez audycje radiowe i programy telewizyjne przygotowywane w radiowęzłach zakładów.

PERSONEL BIBLIOTEK WIĘZIENNYCH

Oprócz wspomnianych wyżej czynników o rzeczywistej, a nie postulatycznej, roli biblioteki w procesie resocjalizacji decyduje personel biblioteczny

i czas, który może przeznaczyć na pracę w niej. Jak zaznaczono wcześniej w każdym zakładzie karnym istnieje biblioteka, a opiekę nad nią sprawują pracownicy działu penitencjarnego.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami (Zarządzenie, 2004) zadania związane z działalnością resocjalizacyjną w zakładach karnych i aresztach śledczych spoczywają na wychowawcach. Stąd wyodrębnia się stanowisko wychowawcy działu penitencjarnego ds. biblioteki, a nie stanowisko bibliotekarza. W 2010 r. na stanowiskach wychowawców pracowało 2071 osób, w tym 458 kobiet (Korwin-Szymanowski, 2011, s. 3). Oprócz wychowawców pracujących na oddziałach są również i tacy, do obowiązków których należy zajmowanie się wyłącznie pracą kulturalno-oświatową, sportem, biblioteką, pomocą postpenitencjarną, często łącząc po kilka z tych zadań. Jednakże, jak stwierdza Grzegorz Korwin-Szymanowski, wychowawców zajmujących się jedynie swoimi dziedzinami (z wyłączeniem działań postpenitencjarnych) jest niewiele. To grupa licząca zaledwie 197 osób (9,5% ogółu wychowawców). We wszystkich jednostkach Służby Więziennej tylko działalnością kulturalno-oświatową (bez posiadania pod opieką grupy wychowawczej) zajmują się 22 osoby, sportem 37 osób, bibliotekami 19 osób (Korwin-Szymanowski, 2011, s. 3), co w zasadniczy sposób warunkuje możliwość pełnego zaangażowania się w przypisane obowiązki. Tak więc, obowiązki związane z prowadzeniem biblioteki i organizacją jej działalności powierzane są bardzo często innym wychowawcom, najczęściej ds. kulturalno-oświatowych, pomocy postpenitencjarnej czy sportu. Jednakże, paradoksalnie, właśnie to łączenie opieki nad biblioteką z innymi obowiązkami stwarza okazję do wykorzystywania książki i materiałów bibliotecznych w innych działaniach resocjalizacyjnych. Zakres obowiązków przypisanych wychowawcy sprawującemu opiekę nad biblioteką w zakładzie karnym obejmuje organizowanie jej pracy. Składa się na to kompletowanie, udostępnianie i utrzymywanie w należytym stanie księgozbioru, prowadzenie ewidencji i sprawozdawczości dotyczącej biblioteki, organizacja i nadzór nad właściwym funkcjonowaniem punktów bibliotecznych, czyteln i wypożyczalni prasy. Wychowawca odpowiedzialny za bibliotekę zajmuje się również popularyzacją czytelnictwa, np. poprzez organizację konkursów, wieczorów literackich, wystaw czy audycji radiowej. W realizacji tych zadań zobowiązany jest do współpracy z bibliotekami publicznymi oraz innymi wychowawcami w zakładzie (zwłaszcza ds. kulturalno-oświatowych) w zakresie organizacji czasu wolnego skazanych.

Jednakże limit czasu przeznaczanego dziennie na pracę w bibliotece uniemożliwia pełną realizację zadań przypisanych tym pracownikom. Jak wynika z badań, zarówno w 1981, jak i 2008 r., czas ten to od pół godziny do 8 godzin dziennie. Zdarzało się, że prace biblioteczne wykonywane były sporadycznie, „zgodnie z potrzebami” bądź 3 razy w tygodniu bez bliższego sprecyzowania czasu. Ten ograniczony czas, który wychowawcy opiekujący się biblioteką poświęcają jej, wynika z faktu łączenia obowiązków związanych z działalnością biblioteki z innymi obowiązkami.

Prawie wszyscy wychowawcy zatrudnieni w zakładach karnych mają wyższe wykształcenie. Jedynie 1% (22 osoby) legitymuje się wykształceniem średnim. W większości przypadków są to osoby z wyższym wykształceniem humanistycznym (98%), wśród których najliczniej reprezentowani są absolwenci studiów pedagogicznych (69%), prawniczych (4%), socjologicznych (2,7%) i psychologicznych (1,5%) (Korwin-Szymanowski, 2011, s. 3). Pra-

cownicy sprawujący opiekę nad biblioteką nie mają wyższego wykształcenia z zakresu informacji naukowej i bibliotekoznawstwa. W kilku przypadkach są to absolwenci pedagogiki resocjalizacyjnej ze specjalnością pedagogika biblioteczna, co umożliwia im prowadzenie (często bardzo dobrej) pracy pedagogicznej z użytkownikami biblioteki, ale nie zapewnia profesjonalnej bibliotekarskiej wiedzy zawodowej. Kwalifikacje niezbędne do pracy bibliotecznej zdobywają podczas szkoleń organizowanych przez biblioteki publiczne w Ośrodkach Doskonalenia Kadr Służby Więziennej lub podczas kursów prowadzonych na terenie bibliotek i instytucji zajmujących się doskonaleniem zawodowym, adresowanych do pracowników wszystkich bibliotek, nie tylko więziennych. Na potrzeby pracowników bibliotek więziennych wydawane są też wewnętrzne materiały instruktażowe dotyczące, np. zasad opracowania zbiorów, tworzenia katalogów czy prowadzenia ewidencji.

Do prac bibliotecznych mogą być zatrudniani więźniowie. Zazwyczaj powierza się im prace związane z konserwacją i udostępnianiem księgozbioru, a także prowadzeniem punktów bibliotecznych, obsługą studia radiowęzłowego i telewizyjnego, kompletowaniem nagrań, przygotowaniem audycji, programów własnych, zbiorowych imprez i konkursów. Nie mogą jednak prowadzić ksiąg inwentarzowych, rejestrów ubytków ani innej temu podobnej dokumentacji bibliotecznej. Więźniowie pracujący w bibliotece zazwyczaj także nie mają kwalifikacji bibliotekarskich. A często jedynym czynnikiem wpływającym na efektywność ich pracy jest ich inteligencja i zamiłowanie do książek.

DZIAŁALNOŚĆ BIBLIOTEKI I PRACA KULTURALNO-OŚWIATOWA

W efekcie wspomnianych zmian politycznych i społecznych, które nastąpiły w Polsce w 1989 r., rozszerzeniu uległy formy i zakresy prac kulturalno-oświatowych realizowanych w polskich zakładach karnych. Coraz powszechniejsze jest mówienie o resocjalizacji twórczej i socjalizacji poprzez kulturę.

Działalność prowadzona obecnie przez biblioteki więzienne jest powiązana z realizacją zadań przypisanych danemu zakładowi karnemu i potrzebom przebywających w nim osadzonych. Ważne jest, aby okres spędzony w zakładzie, praca resocjalizacyjna i kontakty z biblioteką dawały szansę wyeliminowania czynników popychających do wejścia na drogę przestępstwa. Ze względu na poważne braki osadzonych w dziedzinie wychowania estetycznego, wywodzenie się ze środowisk kulturalnie zaniedbanych (często determinujące ich brak zainteresowań i potrzeb kulturalnych) ważny jest dobór form pracy, które wypełnią czas wolny osób przebywających w zakładach karnych (Zybert, 1991, s. 49).

Organizatorami i koordynatorami działań kulturalno-oświatowych są zazwyczaj wychowawcy ds. kulturalno-oświatowych, a narzędziem oddziaływań resocjalizacyjnych jest radiowęzeł zakładowy, który często pełni rolę centrum kulturalno-oświatowego.

RADIOWĘŻEŁ

W latach 80. w zakładach karnych wykorzystywano radiowęzeł. Jednak, jak podkreślają autorzy *Studenckiego raportu o stanie więziennictwa*, ta forma działalności często była stosowana w sposób mało przydatny dla celów resocjalizacji. Na przykład, w jednym z zakładów radiowęzeł służył do informowania skazanych o rozkazach kierownika, planie zajęć na dzień następny, do wzywania skazanych przez administrację oraz udzielania nagan. W innym natomiast jego działalność ograniczała się do nadawania piosenek *Jak dobrze wstać skoro świt* czy *Słodkie fiołki*, jak miało to miejsce w zakładzie karnym mieszczącym się przy ul. Fiołkowej (*Studencki raport...*, 1981, s. 45).

Obecnie przy pomocy osadzonych emitowane są programy telewizyjne i radiowe z wykorzystaniem sieci telewizyjnej oraz głośników znajdujących się w celach. Zadaniem radiowęzła lokalnego jest transmisja i retransmisja programów radiowych i telewizyjnych: edukacyjnych, wychowawczych, literackich, muzycznych czy rozrywkowych.

W zakładach przygotowywane są także własne audycje i pogadanki. Autorami ich scenariuszy są wychowawcy ds. kulturalno-oświatowych i pracownicy innych działów służby penitencjarnej a także osadzeni. Celem tych audycji jest „przede wszystkim uwydatnianie roli kultury w życiu człowieka, a przez to pogłębianie humanistycznej motywacji zachowań, pomoc w wyborze wartości i odpowiedzialnym ponoszeniu konsekwencji własnych działań” (BIP SW, 2009a). Tematyka zajęć jest różnorodna. Dotyczy zbliżających się świąt państwowych czy kościelnych, zagadnień prawnych, readaptacji społecznej i profilaktyki zdrowotnej. Audycje popularyzują treści edukacyjne poświęcone tematyce antycznej, biblijnej, znanym postaciom historycznym czy współczesnym. Przykładowo na terenie ZK w Chełmie w 2008 r. radiowęzeł zakładowy „Twój Głos” wyemitował 132 audycje własne oraz dodatkowo przy współpracy z Fundacją „Głos Ewangelii” 54 audycje środowiskowe z udziałem skazanych (BIP SW, 2009a).

PROGRAMY KOREKCYJNE I SPOŁECZNEJ READAPTACJI

Działalność resocjalizacyjna jest tym obszarem w wykonywaniu kary pozbawienia wolności, w którym szczególnie widoczne są zmiany w stosunku do początku lat 80. XX w. Wśród działań podejmowanych wspólnie przez biblioteki więzienne wymienić należy przygotowywanie lub współuczestniczenie w programach korekcyjnych i readaptacji społecznej realizowanych na terenie danego zakładu. Ich celem jest stworzenie warunków umożliwiających więźniom powrót do społeczeństwa jako pełnowartościowym obywatelom. Uwzględniają one potrzeby i zainteresowania więźniów, tworzą na ich podstawie specjalne zajęcia pozwalające na poszerzenie posiadanej przez nich wiedzy, na doskonalenie w zawodach wykonywanych przed osadzeniem, bądź przyuczenie się do nowego. W efekcie realizacji takich zajęć więźniowie są informowani o bieżących wydarzeniach politycznych, gospodarczych, o możliwości podjęcia pracy po odbyciu kary. Uczą się umiejętności przygotowywania CV, autoprezentacji czy sposobów aktywnego poszukiwania pracy.

W zakładach karnych realizowanych jest wiele różnorodnych programów, których celem jest:

- a) oddziaływanie redukujące deficyty wychowawcze,
- b) oddziaływanie psychokorekcyjne,
- c) oddziaływanie edukacyjne przez kulturę (*Resocjalizacyjne programy...*, 2009).

Programy redukujące deficyty wychowawcze mają na celu kształcenie umiejętności społecznych i poznawczych, wypełnianie i wzmacnianie ról rodzicielskich, społecznych poprzez pracę z osobami niepełnosprawnymi, poprzez opiekę nad zwierzętami i pielęgnację roślin, a także aktywizację zawodową czy przygotowanie do życia na wolności.

Realizacji celów psychokorekcyjnych służą m.in. programy z zakresu profilaktyki: agresji, zachowań autoagresywnych, przemocy w rodzinie, uzależnień, przestępstw seksualnych, profilaktyki i edukacji zdrowia.

Ponieważ w wielu przypadkach przyczyną wejścia w kolizję z prawem, i tym samym osadzenie w zakładzie karnym, jest uzależnienie od alkoholu, środków odurzających czy substancji psychotropowych w instytucjach penitencjarnych, przygotowywane są specjalne programy adresowane do tej grupy osadzonych. Obejmują one cykle pogadarek o charakterze edukacyjno-informacyjnym prowadzonych w odpowiednio wyposażonych pomieszczeniach czy poprzez sieć zakładowego radiowęzła. Uczą współżycia z ludźmi, zachowań asertywnych, przeciwdziałających agresji, kształtują umiejętności prospołeczne, wrażliwość emocjonalną i empatię. Ilustracją mogą być audycje regularnie prezentowane w jednym z zakładów zatytułowane „Nie daj się przemocy” (BIP SW, 2009a).

W zajęciach wykorzystywane są różne modele leczenia uzależnień (np. realizowany od 1994 r. amerykański program terapii odwykowej więźniów „Atlantis”, wspierany przez Fundację Batorego, Kluby Anonimowych Alkoholików, organizowane na terenie zakładów karnych, jak i poza murami więziennymi) (Zagórski, 1996, s. 520). Pozytywne efekty dają programy readaptacji osób osadzonych mających problemy związane z uzależnieniem od używek (głównie od alkoholu) poprzez pracę z młodzieżą niepełnosprawną. Przykładem mogą być programy: „Duet” realizowany w AŚ w Krakowie Podgórzu we współpracy z Domem Pomocy Społecznej (Szarek, b.d.), „Cztery pory roku” prowadzony w Oddziale Zewnętrznym w Uście we współpracy z Domem Pomocy Społecznej w Machowinku (Pająk & Seroczyński, 2007, s. 14) czy program „Bona” będący innowacyjną metodą pracy kobiet pozbawionych wolności z dziećmi i młodzieżą niesprawną intelektualnie (GWL, b.d.). Dzięki uzyskiwanej satysfakcji wzrasta poczucie własnej wartości osadzonych. Okazuje się, że osoby, które uczyniły zło swoim przestępstwem, są w stanie czynić dobro na rzecz innego człowieka i na rzecz samych siebie (GWL, b.d.). Czasem zwieńczeniem programu korekcyjnego jest przygotowanie własnego przedstawienia teatralnego, recitalu, koncertu czy zaproszenie aktorów z teatru profesjonalnego. Przykładem może być spektakl „Misterium nadziei” zorganizowany w ZK w Chełmie (BIP SW, 2009a) czy „Requiem straconych dni” wystawione w tym zakładzie przez krakowski teatr. Spektakl miał charakter szeroko rozumianej profilaktyki uzależnień od alkoholu lub innych środków odurzających. Głównym zamierzeniem twórców tego przedstawienia było przekonanie odbiorców, że w życiu warto wybierać trzeźwą i świadomą drogę (BIP SW, 2009b).

WYCHOWANIE PRZEZ KULTURĘ I SZTUKĘ

Ważne miejsce wśród działań resocjalizacyjnych zajmują programy, które poświęcone są oddziaływaniom edukacyjnym przez kulturę. Wśród nich należy zwrócić uwagę na przedsięwzięcia terapeutyczne, które służą edukacji kulturalno-oświatowej, inicjowaniu, kształtowaniu i doskonaleniu własnej twórczości i rozwijaniu aktywności kulturalnej skazanych, ich kulturze fizycznej i sportowi.

Można tu mówić o twórczym postępowaniu resocjalizacyjnym, które nastawione jest na rozwój strukturalnych czynników procesów poznawczych i twórczych osób nieprzystosowanych społecznie. Efektem twórczego postępowania resocjalizacyjnego, jak podkreśla Marek Konopczyński, „jest rozwój potencjałów tych osób, ich kompetencji i umiejętności społecznych, a w konsekwencji powstawanie odmiennych od dotychczasowych parametrów tożsamości społecznej i indywidualnej” (Konopczyński, 2006, s. 157). Wychowawcze oddziaływania zawierające się w twórczej resocjalizacji mają uaktywniać i rozwijać struktury i mechanizmy procesów twórczych u resocjalizowanych osób. Przy czym nie chodzi tu wyłącznie o wytwarzanie dzieł rozumianych jako wytwory czy dzieła artystyczne, lecz o twórczy sposób rozwiązywania sytuacji problemowych. Metody stosowane w twórczym postępowaniu resocjalizacyjnym mają przede wszystkim stymulować i rozwijać te składniki procesów twórczych, które decydują o kulturowych możliwościach rozwojowych i readaptacyjnych nieprzystosowanego społecznie człowieka. Jednocześnie metody te powinny uaktywniać talenty i potencjały podmiotów oddziaływań, czyniąc ich przez to atrakcyjniejszymi społecznie (Konopczyński, 2006, s. 159). W efekcie procesu twórczej resocjalizacji dokonuje się społeczna readaptacja człowieka, który poprzez rozwój swoich potencjałów uzyskał nowe kompetencje społeczne, co oznacza, że został wyposażony w kompetencje autostymulowania rozwoju struktur procesu twórczego i dzięki temu rozwiązywania swoich problemów w sposób innowacyjny, ale akceptowalny społecznie (Konopczyński, 2006, s. 171).

Wśród najczęściej wykorzystywanych w twórczej resocjalizacji metod wyróżnia się metodę teatru resocjalizacyjnego (w której istotną rolę pełnią: autoprezentacja, słowo, wyobraźnia, emocje, motywacja, percepcja, myślenie i pamięć), prowadzącą do efektu *katharsis* i modelującą sylwetki osobowe – aktorów (Konopczyński, 2006, s. 202). Inne to metoda resocjalizacji przez sport; metody dramowe, psychodrama i socjodrama, terapia przez muzykę, plastykę, biblioterapia, twórczość literacka – jako narzędzia wspomagające proces resocjalizacji.

Szczególną rolę odgrywają działania określane w polskim środowisku penitencjarnym jako „socjalizacja kulturą”. Program ten powstał w latach 80., a jego autorem był ówczesny zastępca naczelnika ZK w Siedlcach, w późniejszym okresie dyrektor generalny Służby Więziennej, gen. Paweł Nasiłowski. Wprowadził on alternatywną w stosunku do dotychczasowych metodę resocjalizacji, której głównym założeniem był udział więźniów w kulturze. Uwarunkowania funkcjonowania zakładów karnych w tamtym okresie, m.in. surowe i często nieuzasadnione kary, brak nadzoru nad wykonywaniem kar i brak szerzej dostępnej informacji na temat liczby i klasyfikacji osadzonych powodowały, że resocjalizacyjny cel kary pozbawienia wolności nie przynosił pożądanych efektów (Kurdziel, 2010). Bierne początkowo uczestnictwo osadzonych w kulturze przekształciło się w aktywną i twórczą

czynność. Z jednej strony oznacza to zwiększenie dostępu osadzonych do kultury i zintensyfikowane czerpanie z jej dóbr, a z drugiej inspirowanie, zwłaszcza więźniów bardziej aktywnych i uzdolnionych, do próbowania swoich sił w różnych dziedzinach życia i sztuki, np. w zakresie literatury, muzyki czy sztuk plastycznych. Zajęcia te sprzyjają poznaniu podstaw i technik malarskich, a także przybliżaniu wiedzy na temat historii sztuki i tym samym ukazywaniu roli kultury w życiu człowieka. W ZK w Siedlcach powstała wewnętrzna telewizja i radio we współpracy z programem 3 Polskiego Radia. Zaczęto organizować koncerty, spotkania z artystami, wystawiać sztuki teatralne z udziałem więźniów. Program przewidywał także promocję sztuki więziennej. Do chwili obecnej organizowane są coroczne festiwale sztuki więziennej, na których prezentowana jest twórczość osadzonych, a także biesiady literackie (Kurdziel, 2010).

Kolejnym krokiem w urzeczywistnianiu założeń tego nowatorskiego przedsięwzięcia, nie tylko w skali działań resocjalizacyjnych w Polsce, ale także na świecie, było zorganizowanie w ZK w Siedlcach pierwszego w kraju domu kultury w więzieniu – Ośrodka Działań Kulturalnych. Jego pomysłodawcą był również gen. Nasiłowski. Pod auspicjami tego więziennego domu kultury, będącego filią Miejskiego Ośrodka Kultury, organizowane są ogólnopolskie konkursy więziennej twórczości literackiej „Granice samotności”, a najlepsze utwory są publikowane na łamach ogólnopolskiego kwartalnika kulturalno-literackiego więźniów „Stygmat”. Periodyk ten powstał w 1995 r. w ZK w Siedlcach. Obecnie, ze względów finansowych, publikacja „Stygmatu” jest czasowo zawieszona. Do pracy przy wydawaniu tego periodyku włączyli się, przy społecznej pomocy profesjonalnych artystów, skazani z całej Polski, uzdolnieni literacko i plastycznie. Wśród ogółu osadzonych czasopismo to popularyzowało twórczość więzienną na dobrym poziomie, a dla utalentowanych więźniów spełniało rolę mecenasa sztuki oraz doradcy (EZ, b.d.).

Ciekawą ilustracją działań readaptacyjnych jest program realizowany w ZK w Wierchowiu, który wykorzystuje treści edukacyjne i z zakresu kultury. W ramach pierwszego obszaru działań osadzonym prezentowana jest podstawowa wiedza o społeczeństwie, państwie, prawie i instytucjach ukierunkowanych na osoby zagrożone marginalizacją społeczną. Natomiast celem drugiego z działań jest zapoznanie uczestników z wytworami kultury i sztuki narodowej, pamiątkami narodowymi, świadczącymi o tożsamości i przynależności do kultury ojczystej. Podczas zajęć prezentowane były filmy o treściach patriotycznych (np. film Andrzeja Wajdy „Człowiek z marmuru”), zachęcano do czytania książek dotyczących omawianej problematyki. Organizowano także wyjścia do muzeów, zwiedzanie zabytków, np. ruin zamku joanitów w Starym Drawsku, czy udział w koncertach pieśni patriotycznych w wykonaniu śpiewaków operowych (Patrzyńska, 2007, s. 15).

W tych działaniach resocjalizacyjnych poprzez kulturę wykorzystywane są różne formy ekspresji artystycznej. Przykładem mogą być spotkania kulturalne zatytułowane „Uwięzione talenty”. Cechą odróżniającą to przedsięwzięcie od dotychczasowych przeglądów twórczości więziennej jest formuła bezpośredniej autoprezentacji skazanego – artyści na forum publicznym, służąca nie tylko pokazaniu efektów jego pracy, ale także readaptacji społecznej. Skazani mają możliwość wykonania utworów muzycznych i zaśpiewania piosenek popularnych polskich autorów, jak również kompozycji własnych z samodzielnie napisanymi tekstami, zaprezentowania w

formie wystawy swoich prac plastycznych, wykonanych różnymi technikami (Buczek, b.d.).

Jednym z instrumentów oddziaływania na skazanych są przedstawienia teatralne w wykonaniu profesjonalnych aktorów lub zajęcia teatralne z udziałem osób pozbawionych wolności. Nierzadko sami osadzeni są autorami scenariuszy przygotowywanych przedstawień. Jest to nowatorska forma oddziaływań resocjalizacyjnych, wykorzystująca arteterapię do pracy resocjalizacyjnej ze skazanymi (BIP SW, 2007). Powodem niezwyklego znaczenia tej formy pracy jest fakt, że spektakle odbywają się w zakładzie karnym, a przy ich powstawaniu pracują ludzie z kryminalną przeszłością, z wyrokami spowodowanymi wykroczeniami przeciw zdrowiu i życiu. Widownia również nie ogranicza się wyłącznie do więźniów. Spektakle oglądają ich rodziny, dzieci, więzienni pracownicy i wiele innych ludzi, żyjących na co dzień po drugiej stronie krat (Wrona, b.d.). Znaczenie warsztatów teatralnych jest ogromne. Staje się formą aktywizacji społecznej skazanych, którzy w efekcie uczestnictwa w nich przełamują codzienną monotonię panującą w zakładzie. Próby czy wspólne przygotowywanie kostiumów, sceny, itp. stają się pretekstem do rozmów nie tylko o sztuce, ale i o własnych przeżyciach, emocjach i uczuciach. Skazani – aktorzy „uczą się panować nad emocjami, zastępować naturalne odruchy nowymi, wypracowanymi podczas warsztatów. Nabywają umiejętności potrzebnych w nawiązywaniu stosunków interpersonalnych oraz społecznych, stają się bardziej otwarci” (Sosnowska, b.d.). Dzięki uczestnictwu w warsztatach teatralnych więźniowie budują na nowo swój kontakt z zewnętrznym światem, uczą się rozmowy z ludźmi z „zewnątrz”, a ci mają okazję zobaczyć w nich kogoś więcej niż skazańców (Wrona, b.d.).

W 2008 r. na terenie polskich zakładów karnych działało kilkanaście grup teatralnych, prowadzonych przez wychowawców ds. kulturalno-oświatowych, czasem przy wsparciu zawodowych reżyserów. Pierwszy więzienny teatr „Po Drodze” powstał w 1998 r. w Zakładzie Karnym w Kłodzku. Jego założycielem jest Krzysztof Papis aktor, reżyser i psychoterapeuta. Był to jego autorski projekt artystyczno-społeczny zatytułowany „Sztuka dla pokoju – Teatr jako katalizator”. Pierwszy spektakl tego teatru „Tak bardzo Cię Kocham” dotyczył przemocy w rodzinie i został stworzony z własnych doświadczeń skazanych (Flankowska, 2000, s. 62-63). Przez prawie 11 lat istnienia teatru odbyło się 6 premier, choć zapewne było ich dużo więcej, gdyż wiele przedstawień tworzono kilkakrotnie ze względu na zmieniający się skład grupy (Teatr, 2009). Z czasem ta metoda pracy z więźniami rozpowszechniła się w innych zakładach karnych, gdzie działają np. w Kaliszu – Teatr „TAM”, w Lublinie – „Teatr pod celą”, w Jeleniej Górze „Teatr *Za murem*” (Wrona, b.d.), czy Grupa teatralna C-4 w Areszcie Śledczym na Mokotowie w Warszawie (Sosnowska, b.d.).

Zdarza się, że amatorski teatr wolnościowy, jak np. Stowarzyszenie Edukacyjno-Kulturalne „Teatr Nasz” czy Młodzieżowa Trupa Teatralna „Atelle”, nawiązuje kontakt z danym zakładem i na jego terenie organizuje swoje występy. Aktorami są zarówno osadzeni przebywający w danym zakładzie, jak i aktorzy spoza zakładu. Autorami tekstów są znani pisarze lub więźniowie. Ciekawym spektaklem wystawionym w Areszcie Śledczym w Gliwicach pod koniec 2009 r. było przedstawienie „Wrony na śniegu” przygotowane przez więzienny teatr „Bez Nazwy”, istniejący od 2006 r. Tytuł przedstawienia został zaczerpnięty z wiersza *Rozmowa*

liryczna Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego. Oprócz poezji, w spektaklu zostały wykorzystane scenki z *Teatryku Zielona Gęś* tegoż autora, które złożone w całość tworzą fabułę o więziennej rzeczywistości. Podstawowym motywem, który przewija się często w dialogach i gestach ósemki aktorów jest samotność, pustka i tęsknota (Szymura, b.d.).

Popularność tego typu działań teatralnych spowodowała organizowanie ogólnopolskich festiwali więziennej sztuki teatralnej oraz prezentowanie ich na międzynarodowych przeglądach, jak np. Brave Festival, którego 5 edycja z 2009 r. zatytułowana „Przeciw Wypędzeniu z Kultury”, poświęcona była m.in. osobom mającym ograniczony (z różnych względów) dostęp do kultury.

Szczególne uznanie w polskim środowisku penitencjarnym ma działalność Więziennego Klubu Literackiego „Bartnicka 10”. Klub, którego nazwa pochodzi od adresu zakładu karnego, jest próbą readaptacji społecznej skazanych poprzez ich szeroki kontakt ze środowiskiem wolnościowym i aktywne włączanie się w proces wychowawczy. Więzienny Klub Literacki „Bartnicka 10” powstał w 1997 r. Skupia skazanych, tymczasowo aresztowanych i osoby, które już opuściły zakład, zajmujących się twórczością literacką. W pracach Klubu uczestniczą też więźniowie, którzy sami nie tworzą, ale chętnie biorą udział w imprezach jako widzowie, często aktywnie przyłączając się do dyskusji (Seroczyński, b.d.).

Zadaniem Klubu jest wzbogacanie form oddziaływań kulturalnych, koordynacja działań literackich na terenie zakładu karnego, przygotowywanie spotkań z twórcami literatury i szeroko rozumianej kultury; organizacja zbiorowych wyjść na imprezy kulturalne przygotowywane przez wyspecjalizowane placówki i stowarzyszenia, np. biblioteki, muzea, galerie sztuki współczesnej czy lokalne stowarzyszenia literatów.

W Klubie organizowane są wieczory autorskie, spotkania z poezją, których uczestnikami są zarówno więźni twórcy, jak i goście z zewnątrz: lokalni czy krajowi pisarze, dziennikarze i aktorzy. Do każdego spotkania członków Klubu skazani przygotowują się bardzo starannie, wykorzystując zgromadzone w bibliotece więziennej materiały. Obecnie mają możliwość kontrolowanego dostępu do Internetu. Poza tym organizowane są warsztaty literackie prowadzone przez twórców związanych z Ogólnopolskim Stowarzyszeniem Literatów. Bardzo często prace, których autorami są więźni twórcy, drukowane są w lokalnych czasopismach. Takie sukcesy bardzo motywują do dalszego tworzenia, nobilitują ich twórców, bowiem utwory są drukowane nie dlatego, że ich autorem jest więzień, ale dlatego, że jest po prostu dobry. Twórczość literacka więźniów prezentowana jest na łamach „Gazety Więziennej”, ukazującej się w ZK we Włocławku, redagowanej przez dział penitencjarny i osadzonych. Książki więźniów działających w Klubie wydawane są także przez zakłady karne czy władze odpowiedzialne za sprawy kultury w mieście (Seroczyński, b.d.).

Z innych obszarów aktywności Klubu wymienić należy jego pomoc dla więźniów przygotowujących się do udziału w konkursach, zwłaszcza literackich, organizowanych przez jednostki więziennictwa i instytucje spoza zakładów karnych. Zresztą ta działalność, dzięki której ujawnili się więźni miłośnicy i twórcy literaccy, stała się bezpośrednią przyczyną powstania aktywnego ruchu literacko-kulturalnego w zakładzie we Włocławku (Seroczyński, b.d.).

Bardzo interesującym przykładem aktywności i samodzielności skazanych uczestniczących w pracach Klubu była multimedialna wystawa

poświęcona Holocaustowi, zorganizowana na terenie ich zakładu karnego i udostępniana później w placówkach penitencjarnych, a także w instytucjach publicznie dostępnych na terenie Włocławka i innych miast. Ekspozycja zawierająca fotografie prezentowane na tle walącego się gruzu i płataniny drutów kolczastych przedstawiała życie codzienne za murami warszawskiego getta, panujący tam głód, a także męczeństwo narodu żydowskiego i jego walkę z niemieckimi barbarzyńcami. Nastrój pogłębiała rozbrzmiewająca w sali żydowska muzyka i fragmenty filmów dokumentalnych widocznych na ekranie monitora. Wystawę odwiedził m.in. ówczesny ambasador Izraela w Polsce prof. Szewach Weiss (Seroczyński, b.d.).

Dzięki zaangażowaniu wychowawców, głównie, ds. kulturalno-oświatowych, skazani są zachęceni do wydawania gazet więziennych. Obecnie w polskich zakładach karnych wydawanych jest kilkadziesiąt periodyków o różnej częstotliwości. Wśród nich można przykładowo wymienić „Gazetę Więzienną” (wydawaną w ZK we Włocławku), „Aby do wokandy” (ZK w Barczewie), „Przystanek” (zakłady penitencjarne okręgu białostockiego), „Pasiaczek” (ZK w Łowiczu), „Errata” (ZK w Koszalinie), „Naszym zdaniem” (ZK w Grudziądzu).

Działania kulturalno-oświatowe w zakładach karnych często są organizowane we współpracy ze środowiskiem lokalnym, zwłaszcza domami kultury i bibliotekami. Z jednej strony wzbogacają ofertę zajęć dla osadzonych, umożliwiają wyrównywanie ich życiowych szans, a z drugiej służą pokonywaniu barier i tworzeniu warunków dla społecznej readaptacji osadzonych. Zakłady karne zapraszają zazwyczaj znanych sportowców, aktorów, literatów, dziennikarzy, polityków, działaczy społecznych, mogących stanowić wzorce osobowe dla osadzonych. Wiele jednostek penitencjarnych nawiązuje kontakty z wolnościowymi placówkami kultury. Goszczą u siebie teatry, zespoły muzyczne czy kabarety. Organizowane są koncerty kołęd, poezji śpiewanej, czy spotkania muzyczne, jak np. występ światowej sławy skrzypka Nigela Kennedy’ego, zorganizowany w grudniu 2009 r. w jednym z aresztów śledczych (Zwierzchowski, b.d.).

Warto podkreślić, że od początku lat 90. XX w. w polskiej praktyce wykonania kary pozbawienia wolności istnieje możliwość uczestniczenia skazanych w imprezach kulturalnych mających miejsce poza murami zakładu karnego, np. w spotkaniach autorskich z profesjonalnymi twórcami. Coraz powszechniejsze jest również organizowanie w różnych instytucjach na terenie miasta spotkań promujących twórczość więźniów. Np. skazani z ZK we Włocławku w miejskich bibliotekach, muzeach, domach pomocy społecznej, szkołach czy szpitalach prezentują własne utwory artystyczne, swoją twórczość literacką, uczestniczą w wieczorach poezji, także śpiewanej, „Twórców z za krat” (Konopczyński, 2006, s. 316-321).

„Współdziałanie z różnymi instytucjami społecznymi powoduje częste kontakty więźniów z ludźmi nie związanymi z więzieniem. Zmniejsza w ten sposób prizonizację i negatywny wpływ podkultury więziennej” (Machel, 2003, s.76). W efekcie realizacji tych programów wielu osadzonych odnalazło drogę do wolności poprzez kulturę. Oprócz znaczenia tych imprez dla efektywności readaptacji społecznej więźniów kontakty ze środowiskiem zewnętrznym przyczyniają się również do zmiany negatywnego obrazu zakładu karnego w oczach społeczeństwa, tym samym wspierają realizację założeń modelu resocjalizacyjnego wykonania kary pozbawienia wolności (Seroczyński, b.d.).

Istotne dla programu resocjalizowania poprzez kulturę i sztukę jest nieograniczanie się do pracy na terenie zakładu, ale zadbanie o dalsze prawidłowe funkcjonowanie osób skazanych po opuszczeniu przez nich placówki korekcyjnej. Temu służy m.in. program „Pomoc ku Samopomocy” Stowarzyszenia Pomocy Społecznej, Rehabilitacji i Resocjalizacji im. H. Ch. Kofoeda powstałego w Siedlcach w 1997 r. (EZ, b.d.). Jest on polską wersją modelu duńskiej szkoły Hansa Chrystiana Kofoeda. Polega na zorganizowaniu całego zespołu profesjonalnych działań edukacyjnych, terapeutycznych, pomocowych, psychologicznych i prawnych. Są one skierowane do ludzi pozostających na marginesie życia, potrzebujących pomocy i pozwalają im, przy wsparciu ze strony programu, samodzielnie pokonywać trudności. Najważniejszą metodą w tym postępowaniu jest nieustanne aktywizowanie człowieka do myślenia i działania na rzecz rozwiązywania własnych problemów (EZ, b.d.).

POPULARYZACJA CZYTELNICTWA, KONKURSY WIEDZY

Zainteresowania czytelnicze skazanych kształtują się pod wpływem sugestii współosadzonych oraz w wyniku działalności popularyzatorsko-doradczej, prowadzonej przez wychowawców. Obejmuje ona promocję zbiorów znajdujących się w bibliotece poprzez wystawki książek i radiowęzeł. Prowadzone są zróżnicowane tematycznie audycje dotyczące książek, prezentowane są nowe nabytki do biblioteki, a w regularnie emitowanych odcinkach czytane są książki, nagrane przez profesjonalnych lektorów. Na przykład w 2008 r. w ZK w Chełmie osadzeni mieli możliwość wysłuchania 20 książek, przedstawionych w 50-minutowych audycjach nadawanych od poniedziałku do soboty (BIP SW, 2009a).

Osadzeni nie tylko są adresatami działań promujących czytelnictwo, ale również, dzięki zachęce ze strony pracowników kulturalno-oświatowych i psychologów, sami aktywnie włączają się do popularyzacji książki. M.in. na terenie Aresztu Śledczego w Lublinie zorganizowano zajęcia poświęcone bajkom terapeutycznym poruszającym problemy samotności, choroby, śmierci, bezdomności i alkoholizmu a także ukazującym znaczenie miłości i przyjaźni w ich rozwiązywaniu. Celem prezentacji bajek jest rozbudzanie szeroko rozumianej wrażliwości więźniów, ich świadomości społecznej i estetycznej. Zgodnie z zamierzeniami autorów programu ma on sprowokować osadzonych do pogłębionej analizy własnych doświadczeń, a w konsekwencji zaniechania powrotu do zachowań o charakterze przestępczym. W efekcie spotkań z autorem bajek terapeutycznych i wolontariuszami z Centrum Wolontariatu Na Rzecz Młodych Więźniów „Eleutheria” przygotowano audiobook, zawierający bajki czytane przez więźniów. Jednym z elementów tego programu są także spotkania jego uczestników z najbliższymi, w szczególności z dziećmi, które otrzymują nagrane bajki. Program ten ma duże walory biblioterapeutyczne: może być pomocny w odbudowie zaburzonych więzi rodzinnych spowodowanych izolacją więzienną, a dzieciom słuchającym bajek pozwala przezwyciężyć lęki mające etiologię w uwięzieniu członka rodziny (Zwierzchowski, b.d.).

Dużym zainteresowaniem osadzonych cieszą się konkursy wiedzy. Tematyka ich jest różna, obejmuje np. wiadomości z zakresu historii powszechnej i Polski, geografii, muzyki współczesnej, sportu, filmu, literatury czy za-

gadnień prawnych. Imprezy te znacznie ożywiają czytelnictwo, mają także poważne walory edukacyjne. Zwycięzcy otrzymują nagrody, które nie tylko sprawiają im przyjemność, ale również uczą. Są nimi książki lub inne nagrody przewidziane regulaminem zakładu. Ze względu na duże zainteresowanie osadzonych tą formą wypełniania czasu wolnego w zakładach zwiększa się liczbę organizowanych konkursów i quizów tematycznych. Np. w jednym z zakładów w 2008 r. zorganizowano ich aż 27. Prowadzone są również konkursy czytelnicze dotyczące znajomości książek i akcje, np. pod hasłem *Kto czyta, żyje wielokrotnie...*, mające na celu wyłonienie najaktywniejszych czytelników w danym oddziale czy zakładzie (BIP SW, 2009a).

ZAKOŃCZENIE

Patrząc z perspektywy prawie trzydziestu lat na polskie zakłady karne, trudno nie zgodzić się z opiniami autorytetów w tych sprawach, że przez szereg lat stale narastające przeludnienie i przedmiotowe traktowanie więźniów, preferencja funkcji izolacyjnej, a także dominacja celów ekonomicznych nad innymi były czynnikami powodującymi szereg trudności w kreowaniu postępu penitencjarnego (Machel, 2003, s. 164). Tym samym miały istotny wpływ na działalność kulturalno-oświatową i biblioteki więzienne. Bowiem „nie można organizować przyzwoitych zajęć kulturalno-oświatowych, jeśli nie ma biblioteki, świetlicy, stosownego sprzętu technicznego i świetlicowego oraz radiowo-telewizyjnego” (Machel, 2003, s. 54).

Chociaż w dalszym ciągu wiele uwarunkowań niezbędnych dla prawidłowego przebiegu procesu resocjalizacji nie zostało osiągniętych, np. lokal czy finanse, to zwiększyła się liczba profesjonalnie przygotowanych pracowników Służby Więziennej, psychologów i wychowawców, rozumiejących znaczenie działalności kulturalno-oświatowej oraz wykorzystujących książki i różne formy ekspresji twórczej dla efektywności wykonywania kary pozbawienia wolności. Ich ogromne zaangażowanie i dążenie do jak najwartościowszego wypełniania czasu wolnego osadzonych, eliminującego czy minimalizującego dalszą ich demoralizację, wpływa na kształtowanie się pożądanych postaw społecznych, które pomogą żyć na wolności bez popełniania przestępstw.

W pracy *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce* wymienia się ponad 200 programów resocjalizacyjno-korekcyjnych, które prowadzone są w polskich zakładach karnych. We wszystkich nakreślone cele mogą i powinny być realizowane przy udziale książki i biblioteki. Jak wynika z analizy prowadzonych działań i rozmów z pracownikami Służby Więziennej książki i inne materiały odgrywają znaczącą rolę w procesie resocjalizacji. Jednak w żadnym z tych 200 programów nikt wprost nie odwołuje się do biblioteki i książki, choć książka może z powodzeniem zastąpić np. film jako nośnik przekazu treści. Wyjątek stanowią programy realizowane w ZK w Kaliszu i w ZK w Siedlcach („Z książką ku lepszej wolności”; „Patriotyczno-historyczne podróże w czasie”). W żadnym też z tych programów nie pojawia się pojęcie biblioterapii, choć cele terapeutyczno-resocjalizacyjne nakreślone w tych programach w sposób satysfakcjonujący są realizowane przy wykorzystaniu tej metody.

Przedstawione przykłady pokazują, że możliwe jest zorganizowanie osadzonym dostępu do dóbr kultury na podobieństwo życia społecznego poza zakładem, a pracownikom odpowiedzialnym za działalność kulturalno-oświatową zbudowanie autorytetu nieformalnego umożliwiającego skuteczne oddziaływanie resocjalizacyjne.

BIBLIOGRAFIA

- BIP SW (b.d.). Służba Więzienna [online]. Ogólnopolski Portal Służby Więziennej. Biuletyn Informacji Publicznej [dostęp: 20.01.2010]. Dostępny w World Wide Web site: <http://bip.sw.gov.pl/index.php/przedmiot_dzialalnosci_i_kompetencje>.
- BIP SW (2007). Teatr pod cełą [online]. Ogólnopolski Portal Służby Więziennej. Biuletyn Informacji Publicznej. Aktualności [dostęp: 20.02.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bip.sw.gov.pl/index.php/aktualnosci/more/1756>>.
- BIP SW (2009a). Aktualności [online]. Ogólnopolski Portal Służby Więziennej. Biuletyn Informacji Publicznej. [dostęp: 10.12.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bip.sw.gov.pl/index.php/forum/more/1603>>.
- BIP SW (2009b). Aktualności [online]. Ogólnopolski Portal Służby Więziennej. Biuletyn Informacji Publicznej [dostęp: 10.12.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bip.sw.gov.pl/index.php/aktualnosci/more/1569>>.
- Buczek, Tomasz (b.d.). Spotkania kulturalne organizowane przez Zakład Karny w Zamościu oraz Zamojski Dom Kultury [online]. Ogólnopolski Portal Służby Więziennej. Biuletyn Informacji Publicznej [dostęp: 20.12.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bip.sw.gov.pl/index.php/aktualnosci/jednostka/347>>.
- EZ (b.d.). b> Siedlecki „Kofoed” [online]. Ogólnopolski Portal Służby Więziennej. Biuletyn Informacji Publicznej [dostęp: 20.12.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bip.sw.gov.pl/index.php/forum/more/24>>.
- Flankowska, Jowita (2000). Łyżka w zupie. Więzienny teatr z Kłodzka. *Polityka*, 2 (2227) s. 62-63.
- GWL (b.d.). Lubliniecka „Bona” [online]. Ogólnopolski Portal Służby Więziennej. Biuletyn Informacji Publicznej [dostęp: 20.12.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bip.sw.gov.pl/index.php/forum/more/24>>.
- Konopczyński, Marek (2006). *Twórcze postępowanie resocjalizacyjne*. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN.
- Korwin-Szymanowski, Grzegorz (2011). Zawodowi naprawiacze. *Forum Penitencjarne* nr 4 (155) kwiecień, s. 3.
- Kurdziel, Natalia (2010). Socjalizacja kulturą w zakładach karnych [online]. *Prawnik.pl* [dostęp: 09.06.2011]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.prawnik.pl/na-wydzialach/wydarzenia/124934,Socjalizacja-kultura-w-zakladach-karnych.htm>>.
- Lehmann, Vibeke; Locke, Joanne (2005). *IFLA Guidelines for Library Services to Prisoners* (3 rd. ed.). The Hague: IFLA Headquarters.
- Machel, Henryk (2003). *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*. Gdańsk: Arche.
- Pająk Tomasz; Seroczyński, Ryszard (2007). Cztery pory roku. *Forum Penitencjarne*, nr 11 (115), s.14.
- Patrzyńska, Violetta (2007). Program readaptacji. *Forum Penitencjarne*, nr 11 (115), s. 15.
- Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce* (2009). Red. nauk. Monika Marczak. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Rozporządzenie (1999). Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 grudnia 1999 r. w sprawie zasad organizacji obsługi bibliotecznej w zakładach karnych, poprawczych i schroniskach dla nieletnich. *Dziennik Ustaw*, 111, poz.1309.
- Rozporządzenie (2003 a). Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 r. w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych. *Dziennik Ustaw*, 151, poz. 1469.
- Rozporządzenie (2003 b). Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności. *Dziennik Ustaw*, 152, poz.1493.
- Rozporządzenie (2003 c). Ministra Sprawiedliwości z 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania tymczasowego aresztowania. *Dziennik Ustaw*, 152, poz.1494.

- Seroczyński, Ryszard (b.d.). Nietypowe formy resocjalizacji [online]. Q4.PL Włocławski Portal Internetowy [dostęp: 15.12.2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.q4.pl/media/11/nietypowe_formy_resocjalizacji.doc>.
- Seroczyński, Ryszard (b.r. b.). O Klubie Literackim [online]. „Bartnicka 10”. Oficjalna strona Więziennego Klubu Literackiego [dostęp: 15.12.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bartnicka10.w.interia.pl/klub.htm>>.
- Sosnowska, Monika (b.d.). Grupa teatralna C-4 [online]. Ogólnopolski Portal Służby Więziennej. Biuletyn Informacji Publicznej [dostęp: 20.02.2010]. Dostępny w World Wide Web site: <<http://bip.sw.gov.pl/index.php/forum/more/373>>.
- Studencki raport o stanie więziennictwa* (1981). Warszawa ([niepublikowane materiały do użytku wewnętrznego]).
- SW (b.r.). Służba Więzienna. Statystyki [online]. Ogólnopolski Portal Służby Więziennej [dostęp: 18.03.2010]. Dostępny w World Wide Web site: <http://www.sw.gov.pl/index.php/statystyki>.
- Szarek, Tomasz (b.d.). Krakowski „Duet” [online]. Ogólnopolski Portal Służby Więziennej. Biuletyn Informacji Publicznej [dostęp: 10.01.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bip.sw.gov.pl/index.php/forum/more/24>>.
- Szymura, Adam (b.d.). Wrony na śniegu – poruszający spektakl gliwickiego teatru „Bez nazwy” [online]. Ogólnopolski Portal Służby Więziennej. Biuletyn Informacji Publicznej [dostęp: 10.01.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bip.sw.gov.pl/index.php/forum/more/4741>>.
- Teatr „Po Drodze” (2009). Dolnośląska Szkoła Wyższa [online]. [dostęp: 20.02.2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.dswe.pl/fileadmin/user_upload/aktualnosci/Teatr_Wiezienny_Po_Drodze_Brave.pdf>.
- Ustawa (2010). Ustawa z 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej. *Dziennik Ustaw*, 79, poz. 523.
- Ustawa (1997 a). Ustawa z 6 maja 1997 r. Kodeks Karny Wykonawczy. *Dziennik Ustaw*, 90 poz. 557.
- Ustawa (1997 b) Ustawa o bibliotekach z 22 czerwca 1997 r. *Dziennik Ustaw*, 85, poz. 539, z późn. zm. *Dziennik Ustaw*, 1998, 106, poz. 668.
- Ustawa (2009). Ustawa z 19 grudnia 2008 r. o zmianie Ustawy Kodeks Karny Wykonawczy. *Dziennik Ustaw*, 022, poz. 119.
- Wrona, Marek (b.d.). Więzienne e’viva l’arte [online]. [dostęp: 20.02.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://kulturalnie-teatr.netbird.pl/a/32110>>.
- Zagórski, Janusz (1996). Formy współdziałania ze społeczeństwem w polskiej praktyce penitencjarnej. W: B. Hołyst, S. Redo (Red.), *Problemy więziennictwa u progu XXI w.* Red. B. Hołyst, S. Redo. Warszawa: Wydaw. CZSW i COSSW, s. 505-524.
- Zarządzenie (2004). Zarządzenie nr 2/04 Dyrektora Generalnego SW z dnia 24 lutego 2004 (z późn. zm.) w sprawie szczegółowych zasad prowadzenia i organizacji pracy penitencjarnej oraz zakresów czynności funkcjonariuszy i pracowników działów penitencjarnych i terapeutycznych. W: *Wybór przepisów w sprawie prowadzenia i organizacji oddziaływań penitencjarnych*. Warszawa: Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej, s. 22-78.
- Zwierzchowski, Jacek (b.d.). Koncert Nigela Kennedy’ego w lubelskim areszcie [online]. Ogólnopolski Portal Służby Więziennej. Biuletyn Informacji Publicznej [dostęp: 4.12.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bip.sw.gov.pl/>>.
- Zwierzchowski, Jacek (b.d.). Lubelscy aresztanci czytają dzieciom bajki [online]. Ogólnopolski Portal Służby Więziennej. Biuletyn Informacji Publicznej [dostęp: 4.12.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://bip.sw.gov.pl/>>.
- Zybert, Elżbieta, Barbara (1991). *Biblioteki więzienne. Zarys problematyki*. Warszawa: Wydaw. SBP.

ELŻBIETA BARBARA ZYBERT

Institute of Information and Book Studies

The University of Warsaw

e-mail: e.zybert@uw.edu.pl

CONTEMPORARY PRISON LIBRARIES AND CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES IN POLISH PRISONS

KEYWORDS: Prison libraries. Cultural and educational activities. Prison Service. Polish prisons.

ABSTRACT: **Objective** – The article is a presentation of resocialization activities involving cultural and educational activities, library and various forms of content transmission conducted in Polish prisons. The main objective of this article is to discuss current status of Polish prison libraries and compare it to the situation in 1981. **Research method** – The author used a diagnostic poll conducted in 2010 in all 156 Polish penitentiary institutions (86 prisons and 70 custody suites). **Results and conclusions** – The most important conclusions resulting from the research point to the significant role of books and other library resources in the process of resocialization. Despite that prison libraries in Poland do not receive any special attention or support. The positive change worth noticing is the growing number of professionally educated prison officers who not only understand the importance of books and cultural and educational activities but also support reading prisoners with book exhibitions, meetings with writers, knowledge competitions, literary competitions, reading books through prison broadcasting network, enable prisoners to participate in cultural events and develop their creative skills.

Artykuł wpłynął do Redakcji 12 lipca 2012 r.